

för Schönfelder. Att i köra omkring i en "exklusiv" utländsk bil uppfattades som ideologiskt utmanande i Trabanternas föregivet egalitära rike, men han kunde inte avböja gåvan av hänsyn till den viktiga relationen till KMA.

Antologin ger överraskande inblickar i en försvunnen värld vars realiteter i dag förefaller överkliga. Man nyper sig i armen och frågar sig om denna bisarra fyrtioåriga episod i Centraleuropas historia verkligen har existerat. De enskilda bidragen spretar givetvis i olika riktningar, stilistiskt och innehållsligt, men detta balanseras skickligt i Garberdings och Rosengrens samlande introduktion som ger de nödvändiga teoretiska och historiska perspektiven.

**Carlsson, Ingvar, 2023. *I sällskap med döden*.
Stockholm: Albert Bonniers förlag.**

Anmälan av Antje Jackelén

"Hemma drog jag upp dörren och skrek till mamma: 'Pappa är död.' Efter det är minnet helt blankt" (s. 28). Den tolvårige Ingvar har hittat sin pappa liggandes bland säckarna i kafferosteriet där pappan arbetar. Fullständigt omskakande, både mänskligt och socioekonomiskt. Pojken Ingvar växer upp i ett typiskt arbetarhem i Borås. Pappa Olofs död innebär att mamma Ida får arbeta hårt med både jobb på textilfabrik och som städerska för att försörja tre söner och se till att alla får möjlighet att utbilda sig. Sparsamhet, flit och hederlighet gör det möjligt. Men det är heller ingen moralisk idyll. I läroverket drar sig en sadistisk lärare inte för att utnyttja det faktum att Ingvar på grund av fattigdom är befriad från terminsavgiften. Han påförs en skam som svider och som han ordlöst gömmer i sitt unga hjärta.

Mor Ida går regelbundet till den söndagliga högmässan i Borås Gustav Adolfs kyrka – kanske den stunden i veckan då kraven får vila och kraften fyllas på. Pappa Olof hade stillat sin andliga längtan företrädesvis i skogen, ofta i sällskap med sonen, vilket ledde till "ett livslångt, nära och nästan lite religiöst förhållande till naturen" (s. 18). Det är till skogen, fjällen och havet som Carlsson har sökt sig under livets gång för att "reparera själen". Han framstår som en god representant för det som religionshistorikern David Thurfjell har kallat Granskogsfolket (Thurfjell 2020).

Antje Jackelén är ärkebiskop emerita.

E-post: antje.jackelen@ctr.lu.se

Pappans död var Ingvar Carlssons första medvetna drabbning med döden. Men döden är också på ett speciellt sätt upphov till hans eget liv. Hans morfar miste sitt fyraåriga barn och sin hustru i en drunkningsolycka. Han gifte senare om sig med den kvinna som skulle bli Ingvar Carlssons mormor. Och den 88-åriga Ingvar Carlsson konstaterar att ”det var just döden som arrangerade det drama som är själva förutsättningen för mitt liv” (s. 9).

I och för sig är det så för oss alla. Evolution förutsätter död. Alla har vi andras död att tacka för vårt liv. Men det blir ändå annorlunda om döden får en så konkret betydelse som i Ingvar Carlssons liv, inte minst genom mordet på Olof Palme och Anna Lindh. Mot den bakgrunden är det förstaeligt att det skrämmer honom ”att en så simpel faktor som slumpen spelar så stor och oberäknelig roll i en människas liv” (s. 9). Han menar också att detta dödens sällskap från unga år har gjort honom till en mycket orolig person. En oro som ”har inneburit ett lidande som har varit större än vad jag har förstått eller velat erkänna” (s. 33). Ångest blev en ledsagare genom livet. Döden släppte inte sitt sällskap: mord på internationellt kända politiker vars ledarskap Ingvar Carlsson såg som hoppingivande och Estonias förlisning då även hans äldste vän omkom. Den sorgen talade han inte öppet om eftersom han inte ville att hans politik skulle sammanblandas med hans personliga förlust. Hans motstrategi när döden drabbade var handlingskraft, pliktuppfyllelse och pragmatism.

Så var det också den natten som förändrade Ingvar Carlssons liv på djupet – natten då Olof Palme mördades. ”Instinktivt kände jag att det inte fanns utrymme för min egen sorg” (s. 74). Det gällde att hantera den formella krisen för landet. Det lyckades, men arbetsglädjen som statsminister – den kom först långt senare, utanför Sverige, i samband med besök hos andra länders regeringschefer.

I det inrikespolitiska arbetet spelade det roll om politiker och partiledare i synnerhet kunde lita på varandra. Det underlättade förhandlingar och möjliggjorde uppgörelser. Kanske den största och mest avgörande frågan var EU-medlemskapet. Till det plågsammaste och svåraste hörde beslutet att inte bärga Estonia. För Carlsson var beslutet ett uttryck för att etiska värderingar väger tyngre än det tekniskt möjliga, även om det går emot många människors önskan. Brottningen med frågan om vad som var mest rätt är dock inte avslutad.

Även om tillträdet som statsminister var oplanerat fanns en väg som hade gett kvalifikation: studier i Lund och på Northwestern University i Chicago, ordförande i SSU och nära medarbetare hos Tage Erlander som blev Ingvar Carlssons stora fadersgestalt och förebild. Detta var så klart innan politiker gjorde politiska utspel på sociala medier och pucklade på varandra på Twitter och X, innan politiska idéer blev snuttifierade till ett par hundra tecken för att passa formatet. I backspegeln kan det framstå som närmast pittoreskt. Därför är det upplysande att läsa om förtals- och hatkampanjerna mot Olof Palme. Även Carlsson själv vittnar om påhopp och förstörd familjesemester (inte minst

i samband med Ebbe Carlsson-affären). Att förvandla depression till ilska blir en överlevnadsstrategi. Fortfarande frågar han sig varför Palmes vänner blev hårt ansatta medan de som hade främjat hatet mot Palme i stort sett gick under radarn.

Att det egna livet förändras av livvaktens närvaro vet alla som delar den erfarenheten. Ingvar Carlsson berör också hur närvaro och frånvaro av skydd samt oförutsedda händelser påverkar den egna känslan av trygghet och tankarna om hur det egna arbetet drabbar familjen. Att få bära den oron utan att kunna dela den i en vidare krets tillhör de osynliga bördorna som vissa uppdrag för med sig. För oss som lever efter ankomsten av dreven på sociala medier är det en nyttig påminnelse att inte allt var annorlunda förr!

Hustrun Ingrid var den som påverkades mest – och också den som bidrog med mest stöd, som partner i den personliga sfären och som representant för Sverige vid statsministerns sida. Maken beskriver henne som allmänbildad, språkkunnig, socialt begåvad, självständig, med mod och integritet. Hon var mer intresserad av litteratur och politik än av kläder. En djup frustration över svensk missunnsamhet och oförståelse inför en partners insatser kommer fram. Hon tog ledigt från jobbet för att representera Sverige. Hon hanterade Reagan, Gorbatsjov och kinesiska ledare väl. Och så ändå detta: "Allt Ingrid gjorde, allt hon klarade. Och så gnällde några över hennes långklänningar" (s. 179).

Kapitlet om Ingrid var det svåraste att skriva, medger Ingvar Carlsson. Till stor del handlar det om demenssjukdomen som har drabbat henne och som ledde till att hon fick flytta till ett boende. Vändan sammanfattas bäst i orden: "Det är svåra processer, detta att ge upp. De tar tid, det gör ont" (s. 185).

Boken slutar dock inte i det nära, personliga och privata. Det sista kapitlet ägnas åt reflektion över folkmordet i Rwanda 1994. FN:s generalsekreterare Kofi Annan bad fem år senare Ingvar Carlsson att leda en undersökning av FN:s misslyckande i att förhindra folkmordet på upp emot en miljon människor under tre månader. Nu var det inte den individuella döden som gjorde Ingvar Carlsson sällskap utan döden genom ett massmördande vars grymhet och systematik påminner om Hitlers koncentrationsläger. Carlsson får en ny och skrämmande bild av människan. Han medger att han blev skakad av hur lätt medborgarna kunde fås att begå de mest fasansfulla övergrepp mot människor som var deras grannar och arbetskamrater. "Och det med en enklaste och ytligaste propaganda man kan tänka sig" (s. 201). Frågan tränger sig på och behöver ställas inte bara av Ingvar Carlsson utan av oss alla: "Kan det vara så illa att humanismen bara är en tunn fernissa?" (s. 201).

Bokens sista sidor ägnas åt ett glödande försvar för demokratin. När demokrati och mänskliga rättigheter är under attack över hela världen måste alla som tagit demokratin för självklar vakna upp. Mycket mer av ansvarsfullt handlande för att värna och försvara demokratin behövs. Carlsson betonar att det krävs en kamp för demokratin. Så många som möjligt behöver hjälpas åt i en

kamp där ”ingen arena är för liten eller för stor” (s. 213). För striden gäller inget mindre än alternativen frihet eller förtryck, människovärde eller underkastelse. Han räknar upp partier, media, arbetsplatser, bostadsområden, gator och torg, litteratur, teater, konst och andra kulturområden.

Det är häpnadsväckande att han i det här avsnittet är fullständigt oseende när det gäller trossamfunden – särskilt då jag från egna samtal med honom vet att han uppskattar deras verksamhet och ända sedan barndomen är allt annat än okunnig om den. Under 1900-talets andra hälft var det vanligt bland både journalister och politiker att utgå ifrån att religion och dess institutioner var på utgående. Som en ångvält skulle sekulariseringen rulla fram och obönhörligen trycka ned tron och dess uttryck.

Visserligen har sekulariseringen haft sin gång, men 1900-talets sekulariseringstester har fått revideras. Än idag tillhör över 50 procent av Sveriges invånare Svenska kyrkan, och då är inte övriga 26 kyrkor som är organiserade i Sveriges kristna råd medräknade. Inte heller de trossamfund som är medlemmar i Sveriges interreligiösa råd. Det är anmärkningsvärt, men givet det svenska kulturklimatet ändå inte helt förvånande, att Carlsson helt ignorerar denna dimensions betydelse för demokratin och samhällets väl – trots att inte minst frikyrkorna i Sverige bidragit till demokratisering och trossamfunden under decennier har talat och arbetat för demokrati och mänskliga rättigheter samt under generationer fostrat samhällsledare. När människovärde har ifrågasatts eller kommit i kläm har kyrkorna genom Sveriges kristna råd protesterat och krävt förändringar. Trossamfunden har gemensamt tagit ställning mot hat och intolerans och för humanism och medmännisklighet.

Svenska kyrkan förvaltar det enskilt största sammanhängande materiella och immateriella kulturarvet i Sverige. Religioner har i alla tider varit väsentliga när det gäller undervisning och vårdande av normer och värderingar. Grunden i deklarationen om de mänskliga rättigheterna – att alla människor föds jämlika i värdighet och rättigheter (artikel 1) – har en klar affinitet till den judiska och kristna övertygelsen att människan är skapad till Guds avbild.

Demokratin behöver för sin överlevnad ständigt matas med värderingar. En del av dessa värderingar kommer alltid att ha religiösa rötter. Med djupa rötter följer motståndskraft och erfarenhet. En historielös rationalism pur kan aldrig motivera varför de svaga ska skyddas och de äldre vårdas. Naken opportunistik kan aldrig rättfärdiga varför sanningen ska hedras även om det kostar.

Det hör till kristen teologi att påminna staten att den inte är Gud och heller inte ska sätta sig i Guds ställe. I detta ligger redan ett visst skydd mot diktatur – och i vår tid en tydlig uppmaning att värna demokratin, eftersom den är det bästa styrelseskicket som mänskligheten hittills kommit på. Varken mänskligt eller artificiellt intelligenta diktatorer är ett alternativ. Eller för att säga det med den omskrivne sociologen Hartmut Rosas ord: Demokrati behöver religion (Rosa 2022).

Ingvar Carlssons lilla bok är ett stort exempel på hur det politiska och det existentiella hör ihop. Det är inte så ofta detta kommer fram i tider då politiska utspel kommuniceras på Twitter / X, politikerna tvingas att andas i popularitetsmätningarnas takt och kortsiktiga intressen konkurrerar ut långsiktighet. Kanske är det naturligt att det behövs ett långt livs kondenserade erfarenhet för att skriva en liten bok med sådant djup och vidsyn. Men nog skulle den politiska, kulturella och filosofiska debatten i Sverige må bra av att de politiska och existentiella dimensionerna oftare fick synas tillsammans och gå i dialog med varandra!

Referenser

Thurfjell, David, 2020. *Granskogfolk: Hur naturen blev svenskarnas religion*. Stockholm: Norstedts Förlag.

Rosa, Hartmut, 2022. *Demokratie braucht Religion: Über ein eigentümliches Resonanzverhältnis*. München: Kösel. På danska: *Demokrati har brug for religion, Eksistensen*.

Carlsson, Staffan, 2023. *Helgon och maktspelare. Dag Hammarskjöld som politiker*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

Anmälan av Anders Mellbourn

Staffan Carlsson har velat skriva en annorlunda biografi om Dag Hammarskjöld. I intervjuer och presentationer har han talat om att ge en mer nyanserad, mindre idealiserad och mer realpolitisk bild av den mytomspunne generalsekreteraren i Förenta Nationerna, en bok mindre om ett helgon och mer om en maktspelare. Det som förefaller mest irriterar Staffan Carlsson är uppfattningen att Hammarskjöld skulle ha varit pacifist, stormaktskritiker i allmänhet och företrädare för en neutral alliansfrihet i kalla kriget.

I sin bok lyfter den erfarna toppdiplomaten Staffan Carlsson i stället genomgående fram att Hammarskjöld var en "västororienterad pragmatiker", alltid

Anders Mellbourn är pensionerad journalist och docent i statsvetenskap, tidigare bl. a. direktör för Utrikespolitiska institutet.

E-post: anders@mellbournanalys.se